

I. ДАВНЯ ІСТОРІЯ

НАПИСИ З ГРОБНИЦІ МЕЧЕНА В КОНТЕКСТІ ЄГИПЕТСЬКИХ (АВТО)-БІОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ПОЧАТКУ ІV ДИНАСТІЇ

Стаття містить переклад біографічних написів Мечена (Mtn) із саккарської гробниці (Saqqara tomb LS 6) із давньоєгипетської на українську мову в супроводі коментарів. Досліджується проблема визначення написів Мечена як першого зразка давньоєгипетської біографії, та сукупність проблем, які виникають із титулатури Мечена.

Ключові слова: давньоєгипетська (авто)-біографія, написи Мечена, Давнє Царство.

Першим завданням, яке ставив перед собою автор дослідження, що пропонується до уваги читача, було здійснення перекладу та коментування тексту, який походить з гробниці давньоєгипетського чиновника на ім'я Мечен. Написи із його поховання вважаються одним із найбільш ранніх текстів наративного характеру Стародавнього Єгипту, і разом з тим, найпершим зразком жанру давньоєгипетської (авто)-біографії. Сам єгипетський текст невеликий, але основна проблема цієї пам'ятки полягає в тому, що лише переклад не дає неознайомленому читачу адекватного уявлення про його зміст. Тому що для правильного розуміння змісту тексту потрібно мати уявлення про історичний контекст цього твору, про специфіку самого жанру єгипетської автобіографії, та ще низку різних нюансів, що суттєво доповнюють сам зміст. Ця пам'ятка має непересічну цінність саме як історичне джерело, бо виявляється фокусом, в якому сходяться різні проблеми єгипетської історії. Тому публікацію її перекладу та коментарів було вирішено доповнити коротким нарисом, що повинен зорієнтувати читача в проблематиці, пов'язаній з цією пам'яткою. Насамперед варто навести коротку джерелознавчу характеристику пам'ятки.

Походження: некрополь Саккара, гробниця, яка розташована в секторі, розміщеному на північ від східчної піраміди царя Джосера, гробниця за нумерацією Р. Лепсіуса LS 6. Її каплиця зараз зберігається в Єгипетському Музеї Берліна під інвентарним номером (Berlin Museum 1105)¹.

Характеристика джерела: написи, що містяться на стінах вхідного коридору та на західній стіні поминальної каплиці гробниці. Написи та рельєфи цієї

* Романова Олена — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу Класичного Сходу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, olenaromanova@yahoo.com

¹ Автор цієї статті мала можливість ознайомитись із цією пам'яткою безпосередньо в Єгипетському Музеї Берліна.

каплиці вирізані у опуклому рельєфі, варто відмітити високу художню майстерність його виконання, що, як зазначає А.О. Большаков, є свідченням того, що пам'ятник був створений царськими майстрами, а отже, він є даром царя Снофру своєму чиновнику Мечену².

Ім'я власника: Мечен (*Mtn*).

Форма каплиці: хрестоподібна в плані.

Видання тексту та зображень:

Вперше тексти та зображення із цієї гробниці були видані в багатотомному виданні Р. Лепсіуса³. Далі тексти були опубліковані у виданні пам'яток Берлінського музею Г. Шефера⁴, а потім у збірці К. Зете⁵. У 1966 Г. Гедіке⁶ видав факсимільні фотографії цієї пам'ятки. Окремі фрагменти цих написів публікувалися їх дослідниками, але на разі не існує нової публікації, попри те, що частина текстів з цієї каплиці вже пошкоджена.

Переклади, коментарі та дослідження:

Бібліографія досліджень та перекладів цього твору достатньо широка, варто вказати, що її список до 1981 року розміщено у довіднику Б. Портер та Р. Мосс⁷, тут зазначені лише окремі найбільш значні переклади та дослідження цього твору, зокрема Г. Гедіке⁸ та К. Гедекен⁹, А. Рокаті¹⁰; Т. Логана¹¹, М. Бо¹² та його

² Большаков А.О. Заметки о *Mtn* // Труды Государственного Эрмитажа: [Т.] 55: Петербургские египтологические чтения 2009–2010: памяти Светланы Измайловны Ходжаш, памяти Александра Серафимовича Четверухина: доклады / Государственный Эрмитаж. — Санкт-Петербург, 2011 (далі — Большаков 2011). — С. 24.

³ Lepsius R. Denkmaler aus Aegypten und Aethiopen. Text und Tafeln. Band I–III. — Wiesbaden, 1842–1904. — Bd. II (далі — LD II.). — Bl. 3–7; Lepsius R. Denkmaler aus Aegypten und Aethiopen. Text I. — Leipzig, 1897 (далі — LD Text). — S. 120 [a–e].

⁴ Schäfer H. Ägyptische Inschriften aus den königlichen Museen zu Berlin. — Band I. — Leipzig, 1913. — S. 68, 73–87.

⁵ Sethe K. Urkunden des Alten Reichs. B. I–IV. — Leipzig, 1932–1933 (далі — Urk. I.) — Bd. I. — S. 1–7.

⁶ Goedicke H. Die Laufbahn des *Mtn* // Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Abteilung Kairo. — № 21. — 1966. — S. 1–71 (далі — Goedicke 1966); Goedicke H. Die privaten Rechtsinschriften aus dem Alten Reich. — Wien, 1970 (далі — Goedicke 1970). — S. 5–20. — Tafn. I [a–b], II] (частковий переклад, у супроводі коментарів).

⁷ Porter B., Moss R. L. B. Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings. — III². MEMPHIS. — Part 2. Saqqâra to Dahshûr / second edition revised and augmented by Ph. Dr. J. Málek, Griffith Institute. — Oxford, 1981, reprint 2003 (далі — РМ III²(2)). — P. 493–494.

⁸ Goedicke 1966. — S. 1–71; Goedicke 1970. — S. 5–20. — Tafn. I [a–b], II].

⁹ Gödecken K. Eine Betrachtung der Inschriften des Meten im Rahmen der sozialen und rechtlichen Stellung von Privatleuten im ägyptischen Alten Reich. — Wiesbaden, 1976.

¹⁰ Roccati A. La littérature historique sous l'ancien Empire égyptien. — Paris, 1982 (далі — Roccati 1982). — P. 84–86.

¹¹ Logan T. The *jmyt-pr* Document: form, function, and significance // Journal of the American Research Center of Egypt. — Vol. XXXVII. — Boston, 2000 (далі — Logan 2000) — P. 49–52, 66–73.

¹² Baud M. Famille royale et pouvoir sous l'ancien Empire égyptien. — Le Caire, 1999 (далі — Baud 1999). P. 473 [92]; Baud M. The Birth of Biography in Ancient Egypt. Text

ж у співавторстві із Д. Фару¹³; А. О. Большакова¹⁴. Варто згадати також дослідження та переклади на російську цієї пам'ятки Т. Н. Савельєвої¹⁵, та Є. В. Черезова¹⁶, єгиптолога, який працював у Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича. Повніша бібліографія перекладів на російську мову міститься на сайті www.egyptology.ru. Можна зазначити, що перекладу цієї пам'ятки на українську мову дотепер не існувало.

Датування. Датування гробниці Мечена не викликає великих суперечок серед дослідників, її однозначно зараховують до періоду, що охоплює кінець III початок IV династії¹⁷, більш конкретно датування визначають як роки правління Снофру¹⁸, або період правління царів Снофру — раннього Хуфу¹⁹. Найостаннішим дослідженням датування цієї гробниці є стаття А. О. Большакова, де підсумовано всі погляди попередніх дослідників щодо точного визначення епохи створення гробниці, та аргументовано доводиться, що ця гробниця була зведена за останніх років правління Снофру, чи за перших років правління Хуфу, але ще до побудови грандіозного некрополя в Гіза²⁰.

Далі варто зупинитись на порядку читання написів, вирізаних на стінах каплиці Мечена. Тут необхідно зауважити, що самі тексти, які розміщуються на обох лутках входу, та на західній стіні каплиці, необхідно розглядати в контексті

Format and Content in the IVth Dynasty // *Texte und Denkmäler des ägyptischen Alten Reiches / herausgegeben von Stephan J. Seidlmayer.* — Berlin, 2005 (далі — Baud 2005). — S. 91–124.

¹³ Baud M., Farout D. Trois biographies d'Ancien Empire revisitées // *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale.* — Le Caire. — № 101 (2001). — P. 43–57.

¹⁴ Большаков 2011. С. 23–24; Большаков А.О. О профессионализме в египтологии // *Вестник древней истории.* — 2006. — № 3 (258). — С. 185–94 (далі — Большаков 2006). С. 191.

¹⁵ Савельєва Т.Н. Автобиографическая надпись Мечена // *Хрестоматия по истории Древнего Востока.* — Москва, 1963. — С. 26–28; Савельєва Т.Н. Данные надписи Мечена о характере частного землевладения в древнем Египте конца III и в начале IV династий // *Древний мир (сборник статей).* — Москва, 1962. — С. 180–190; Савельєва Т.Н. Надписи из гробницы Мечена (перевод и комментарии) // *Древний Египет и древняя Африка: сборник статей.* — Москва, 1967. — С. 113–132; Савельєва Т.Н. Надписи Мечена автобиографического характера // *Хрестоматия по истории Древнего Востока / под ред. акад. М.А. Коростовцева, д. и. н. И.С. Кацнельсона, проф. В.И. Кузицина.* — Москва, 1980. — Часть первая. — С. 17–19.

¹⁶ Черезов Е.В. Надписи Мечена // *Вестник древней истории.* 1964. — № 4. — С. 94–104.

¹⁷ PM III² (2). — P. 493; Goedicke 1970. — S. 5; Roccati 1982. — P. 86; Piacentini P. Les scribes dans la société égyptienne de l'Ancien Empire. — Vol. I. Les premières dynasties. Les nécropoles memphites. — Paris, 2002 (далі — Piacentini 2002). — P. 397–399 [C.Sa.4].

¹⁸ Cherpion N. Mastabas et hypogées d'Ancien Empire. Le problème de la datation. — Bruxelles, 1989. — P. 224; Baud 1999. — P. 473 [92]; Fischer H.G. Dendera in the Third Millennium B.C. down to the Theban Domination of Upper Egypt. — New York, 1968 (далі — Fischer 1968). P. 3, 8.

¹⁹ Harpur Y. Decoration in Egyptian Tombs of the Old Kingdom. Studies in Orientation and Scene Content. — London–New York, 1987. — P. 274 [425].

²⁰ Большаков 2011. — С. 23–24; Большаков 2006. — С. 191.

всіх написів та зображень, що складають оформлення цієї гробниці, не відриваючи їх від зображень на інших стінах. Тексти і зображення в єгипетській культурі були важливими складниками єдиної програми декору²¹, але їх розміщення в межах гробниці не було однорідним, окремі площини були оформлені з переважанням тексту, а окремі з переважанням зображення. Що стосується гробниці Мечена, то тут характерною рисою декорації є той факт, що окрім входу та західної стіни з нішею псевдодверей, в оформленні всіх інших стін каплиці ключову роль відіграє зображення, а текст є підписом, що пояснює зображення, натомість, обидві лутки входу оформлені саме з домінуванням тексту.

Варто зауважити, що оскільки це написи на площинах стін, саме місце та розмір площини, на якій можна було писати, зумовлювали розподіл написів на окремі фрагменти — це блок (масив) тексту, який поміщався на площині однієї стіни. Таким чином, в гробниці Мечена можна виділити три основні масиви або блоки тексту: західна стіна, права та ліва лутки входу. Всі ці блоки складаються із вертикальних колонок, в яких вміщені ієрогліфи, з напрямком читання справа наліво на лівій лутці і на західній стіні і зліва направо на правій лутці. В написах на обох лутках можна помітити аранжування ієрогліфів за критерієм симетрії стосовно основної осі каплиці, яка проходить у напрямку вхід — стела-псевдодвері на західній стіні. Таке розміщення характерне для текстів автобіографій, які поміщені на вхідних амбразурах періоду Давнього Царства. Обидва блоки мають читання від середини каплиці до входу а також однакову кількість рядків — по дванадцять, — при цьому обидва останні рядки містять тільки ім'я власника гробниці, що супроводжуються трьома зображення дароносців у трьох регістрах.

Виникає питання, в якому порядку варто читати послідовність текстових блоків. У виданні оформлення гробничної каплиці у Р. Лепсіуса, яке задавало тон для подальших читань та трактувань біографії Мечена, спочатку подається зображення західної стіни, включаючи псевдодвері, але оминувши бокові лутки ніші псевдодверей²², потім обидві частини східної стіни²³, потім північна стіна, включаючи нішу нефу та нішу псевдодверей, а також частину написів із лутки, до вхідного барабану, тобто, всі написи на всіх площинах, які перебувають справа, на північ від відвідувача²⁴. Потім за таким же принципом поміщені зображення на площинах, що перебувають зліва, тобто на південь від відвідувача²⁵, і теж, з половиною написів на лутці, що містяться зліва від відвідувача. І нарешті йде остання ілюстрація, на якій відтворено написи на архітраві та барабані та на тих частинах обох луток, які виступають з входу²⁶.

²¹ *Baines J. Visual and Written Culture in Ancient Egypt. — New York: Oxford University Press, 2007. — P. 285.*

²² LD II. Bl. 3.

²³ LD II. Bl. 4.

²⁴ LD II. Bl. 5.

²⁵ LD II. Bl. 6.

²⁶ LD II. Bl. 7.

Таким чином, обидва тексти, що вирізані на лутках входу, на ілюстраціях у виданні Р. Лепсіуса були розділені навпіл.

За принципом подання тексту Р. Лепсіуса слідує і К. Зете, у виданні якого (де подано лише тексти, без зображень), спочатку йде текст, що міститься зверху над псевдодверима на західній стіні²⁷, а потім написи на правій лутці входу²⁸, надалі написи на лівій лутці входу²⁹, потім написи на лівій лутці ніші³⁰, наприкінці різні варіанти титулів із інших написів, включаючи написи на статуї³¹.

Розгляд всіх написів та сцен гробниці в контексті подібних написів із інших гробничних каплиць дає підстави для висновку, що порядок читання написів буде таким, як його запропонував Г. Гедіке³²: від входу до західної стіни, а не навпаки. Оскільки відвідувачі гробниці спочатку бачать те, що написано при вході, і лише потім перед їхніми очима розгортається текст, що поміщений на лутках входу, а згодом, увійшовши всередину каплиці, людина виявляється оточена з усіх боків зображеннями та текстами, найважливіші із яких розміщені на псевдодверях та поблизу від них. Відповідно, саме в такому напрямку мають читатись тексти та зображення в цій усипальниці³³.

Спробуємо уявно пройти шлях, який проходить відвідувач гробниці і зрозуміти, що він бачить, відповідно до цього, як можна було б читати ці тексти. Спочатку він бачить фасад входу з архітравом та барабаном. Тому на цих деталях архітектурного оформлення виписувались зазвичай ім'я та найважливіші титули власника гробниці. Відвідувач гробниці бачить написи на фасаді, ще не увійшовши в саму усипальницю, в той час, як він знадвору не має змоги побачити весь текст, що міститься на лутках, насамперед через те, що цей текст для відвідувача, який стоїть обличчям до входу, перебуває під кутом дев'яносто градусів. На додачу, особливості египетського клімату з дуже різким розсіюванням сонячного проміння та різким переходом світла та тіні, як і особливості побудови гробничної каплиці, яка вбудована в товщину мастаби, приводять до того, що написи, що містяться на вхідній амбразурі, для людини, яка стоїть надворі, можуть бути заховані в глибокій тіні; для того, щоб їх побачити, потрібно увійти в середину самої будівлі.

Коли відвідувач потрапить в амбразуру входу, тут перед його очима розгортаються два паралельні тексти, які розміщені один — зліва, другий — справа. Написи викарбувані у вертикальних колонках, напрямок читання обох написів по обидві сторони амбразури входу починається від середини гробниці, і закінчуються при вході. Далі відвідувач потрапляє всередину гробничної каплиці, і

²⁷ Urk. I. S. 1–2 [A].

²⁸ Urk. I. S. 2–3 [B].

²⁹ Urk. I. S. 3–5 [C].

³⁰ Urk. I. S. 5 [D].

³¹ Urk. I. S. 6–7 [E].

³² Goedicke 1970. — S. 5–20.

³³ *Baines J. Forerunners of narrative biographies // Studies on Ancient Egypt in Honour of H.S. Smith / ed. by Anthony Leahy and W. John Tait. — London: Egypt Exploration Society, 1999. — P. 33; Baud, 2005. — P. 99.*

тепер прямо перед ним перебуває стіна з псевдодверима, композиція на яких побудована за принципом симетрії відносно головної осі, яку можна провести по центру псевдодверей. Верхня частина західної стіни над псевдодверима розділена на 18 колонок, в які вписані в основному титули Мечена, порядок читання цих колонок — теж справа наліво. По лівий та по правий бік від відвідувача розміщені два бокові нефи; для того, щоб їх роздивитись потрібно повернутись до них чи вправо, чи вліво. Обидва нефи оформлені з домінуванням зображення на текстах.

По обидва боки амбразури входу відвідувач гробниці зустрічається з двома паралельними текстами, які оточують його з обох боків. Тут постає проблема з'ясування, з якої стіни потрібно починати читати тексти, що вирізані на лутках входу: чи від тієї стіни, що перебуває справа, чи від тієї стіни, що зліва. Основним напрямком єгипетського письма був напрямок справа наліво. Виходячи з цього факту, перевагу у першості варто надати правій лутці, розгляд напрямків розміщення ієрогліфів з домінуванням напрямку справа наліво а також аналіз структури тексту та сюжетів, присутніх в написах в цій каплиці не дає підстав для того, щоб вважати, що ліва лутка тут має перевагу в першості³⁴. На правій лутці розпочинається оповідь про кар'єру Мечена, а на лівій вона доводиться до зображення кульмінації цієї кар'єри — досягнення заможності та створення великого власного господарства. На цій же площині говориться про надходження кругообігу пожертв із гробниці царської матері Німаатгеп до гробниці Мечена, а сюжети, де згадується гробниця, в текстах автобіографічного характеру, заправило, йдуть у кінці оповіді. Саме за таким принципом спочатку права, а потім ліва частина, розміщені в нашому дослідженні переклади текстів, що викарбувані у каплиці Мечена.

Переклад (авто)біографічних написів

Архітрав входу:

... Найбільший з [десяти Півдня]^a, управитель обійстя великого Пер-урсагу, управитель обійстя (великого) Гут-ігут, управитель обійстя великого...

Барабан входу:

Найбільший з десяти Півдня, управитель обійстя великого Мечен.

Напис на правій лутці, 12 колонок, напрямок читання зліва на право.

1. Дав йому своє майно суддя писець^b Анупеманх. Не було ні зернових^b ні будь-якого хатнього майна^r, а лише люди^r і дрібна худоба.
2. Призначили його старшим писцем відділу провізії^d, начальником майна відділу провізії.
3. Призначили його глашатаєм і лікарем людей — поселенців ному.
4. Був він розпорядником ному Тура, після того, як був суддею та гері-секер ному Тура.
5. Поставили його суддею і глашатаєм. Призначили його начальником всього царського льону.

³⁴ Baines 1999. — P. 33; Baud 2005. — P. 99.

6. Призначили його управителем маєтку Пер-десу із підлеглими (цьому маєтку) селищами.
7. Призначили його розпорядником людей міста Деп.
8. Управитель (поселень/селищ) великого обійстя маєтку Пер-Мер, та селищ маєтку Пер-Сєпа, розпорядник ному (богині) Нейт.
9. Управитель поселень/селищ та наділів ріллі, які підлегли обійстю Сенет.
10. Управитель поселень/селищ маєтку Шєсчет, управитель поселень/селищ обійстя великого, що належить до «Південного Озера».
11. Засновано нове поселення Мечена^є з того, що дав для нього батько (його) Анупеманх.
12. Мечен.

Під іменем Мечена вирізьблені три фігури, що зображають жінок-дароносиць, які несуть пожертви до гробниці відповідно в трьох реєстрах.

Напис на лівій лутці, 12 колонок, напрямом читання справа наліво.

1. Воєвода землі, правитель області, начальник доручень/експедицій в номі Анубіса, начальник гінців.
2. Ном риби Гатмегіт^є, Сагет-Ба^ж, поле, сечат³ 4 і люди та різне майно, що входить до розпорядження^и, і яке записано (в) місці провізії, яке було дано сину єдиному і на (володіння) яким було видано йому царський документ.
3. Посвятили його в сан, поки він буде на ногах своїх (тобто довічно)^і начальника доручень/експедицій ному Нейт та Західного ному.
4. Засновано для нього 12 нових поселень в номі Нейт, номі Тура та номі Стегно, (для) здійснення жертвопринесень виходу голосом для нього (із) шатра^і.
5. Придбав він за відшкодування^и земель 200 сечат від численних людей несутіу^к.
6. Надходило 100 хлібин палати кожного дня із двору двійника матері царської Німаатгеп^л.
7. Будинок довжиною 200 ліктів^м і шириною 200 ліктів (було) побудовано і упоряджено доброю деревиною, зроблено ставок у ньому, (було) дуже багато багатоківниць та винограду.
8. Про це було записано в царський документ, і імена їх до цього (додані) у царський документ^н.
9. Було посаджено велику кількість дерев та виноградних лоз і виготовляли з них дуже багато вина.
10. Було зроблено для нього сад (площею) землі 1 ха^о 2 та ^н всередині огорожі і насажені дерева.
11. Нове поселення засноване Меченом^р: Ії-мер-єс. Нове поселення засноване Меченом: Іат-Собек.
12. Мечен.^є

Під іменем Мечена розташовані три реєстри, що містять фігури трьох дароносців, що заносять пожертви до гробниці.

Західна стіна, псевдодвері. Написи у верхній частині стіни над нішею псевдодверей, 18 колонок, напрямом читання справа наліво.

1. Управитель (поселень/селищ) маєтку Пер-десу.
2. Управитель (поселень/селищ) маєтку Пер-ур-сагу.
3. Управитель (поселень/селищ) обійстя Гуні, розпорядник ному Гарпуна.
4. Управитель (поселень/селищ) обійстя великого Сехему, розпорядник ному Тура.
5. Розпорядник обійстя великого (міста) Деп, розпорядник людей міста Деп.
6. Управитель обійстя великого Пер-Мер, розпорядник ному Нейт.
7. Управитель обійстя великого Шечуї, розпорядник ному риби Гатмегіт.
8. Управитель обійстя великого Гезурет, управитель земельних наділів Західного ному та ному Нейт.
9. Управитель обійстя великого Гут-ігут, розпорядник пустелі, керівник мисливців.
10. Управитель земельних наділів, які під скіпетром, розпорядник ному Стегно.
11. Правитель області, воєвода землі, начальник доручень/експедицій ному Східна Дендера.
12. Суддя гері-секер, управитель обійстя великого Західного ному та ному Нейт, керівник людей аатіу.
13. Придбав він за відшкодування земель 200 сечат від численних людей несутіу.
14. Дано було йому поле (площею) 50 сечат від матері (його) Небеснет.
15. [Вона зробила] заповіт^т відносно них для дітей.
16. Було введено їх у володіння кожним майном за царським документом.^у
17. (Як) управителю обійстя Гуні-несу(тг) в номі риби Гатмегіт, дано йому землі 12 сечат разом з його дітьми^ф.
18. [а також] людей та дрібну худобу. ...

Коментарі:

^а Титул *wr md šm^сw*, «старший із десятих Півдня», який поміщений на балці, (т. з. барабані) над входом до гробниці Мечена, відкриває список його титулів. Зведена титулатура Мечена буде включати 60 позицій:

(1) *Imy-r3 wp(w)t Ikr(?) ʿZbtu* — «начальник доручень/експедицій/місії Східної частини ному Крокодила»³⁵. Ном Крокодила (*Ikr(r)* — 6-й ном Верхнього Єгипту (Дендерський), в Давньому Царстві поділявся на дві частини: західну та східну. Щодо тлумачення назви ному «Східна частина ному Крокодила» див. роботу Г. Фішера³⁶.

³⁵ Jones D. An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom. — Vol. I–II. — Oxford 2000. (далі — Jones 2000). — Vol. I. — P. 90 [380]; Hannig R. Ägyptisches Wörterbuch I. Alten Reich und Erste Zwischenzeit. — Hannig-Lexica-4. — Mainz am Rhein, 2003 (далі — Hannig 2003). — S. 90–91.

³⁶ Fischer 1968. — P. 3–9.

(2) *imy-r3 wp(w)t m Inpw* — «начальник доручень/експедицій/місії ному бога Анубіса»³⁷. Ном Анубіса (*Inpw(t)*) — 17-й ном Верхнього Єгипту (Кінопольський)³⁸.

(3) *imy-r3 wp(w)t Nt Imntt* — «начальник доручень/експедицій/місії номів богині Нейт та Західного ному»³⁹. Ном богині Нейт (*Nt*) — 4–5 (нерозділений) ном Нижнього Єгипту (Саїський ном). Фонетичне читання назви ному непевне, Р. Ганніг читає його як Нерет (*Nrt (Njt)*)⁴⁰. Ном «Західний» (*Imntt*) — 3-й ном Нижнього Єгипту⁴¹. Титул *imy-r3 wp(w)t* — 2 «начальник доручень/експедицій/місії» зустрічається в написах періоду IV–VI династій. В поєднанні з назвою ному цей титул означав представника центральної адміністрації, який здійснював управління конкретною областю. В титулатурі Мечена є три титули цього виду, він був начальником номів Крокодила, Анубіса, ному Нейт та Західного ному, варто зауважити, що всі ці титули відомі лише з написів у досліджуваній гробниці, а всього від періоду Давнього Царства дійшло дев'ять варіантів титулів начальників доручень різних номів — окрім титулів Мечена варто назвати *imj-r3 wp(w)t Inbw-ḥd(?)*⁴²; *imj-r3 wp(w)t B3wy, B3t, Iḳ(r)*⁴³; *imj-r3 wp(w)t W3dt (?) (imj-r3 wp(w)t mnnw W3dt)*⁴⁴; *imj-r3 wp(w)t Wnt*⁴⁵; *imj-r3 wp(w)t Nḥrt*⁴⁶; *imj-r3 wp(w)t T3-wr*⁴⁷.

(4) *imy-r3 ḥmḥ/mḥḥ nb nswt* — «начальник всього царського льону»⁴⁸.

(5) *imy-r3 (i)ḥt st df3t* — «начальник майна місця харчів», або «начальник майна відділу провізії»⁴⁹.

(6) *imy-r3 snww (Ḥ3t-mḥyt)* — «начальник гінців». Частина дослідників, в тому числі А. Рокатті та Д. Джоунс, припускають, що написання цього титулу продовжується у наступній колонці: *imy-r3 sḥnw (? Ḥ3t-mḥyt)* «начальник гінців (Мендеського ному)»⁵⁰, або «directeur des messagers (au sujet) du nome du Dauphin»⁵¹. Ном риби Гатмегіт чи Ном Дельфіна (*Ḥ3t-mḥyt*) — 16-й ном Нижнього Єгипту (Мендеський)⁵².

³⁷ Jones 2000. — Vol. I. — P. 90 [379]; Hannig 2003. — S. 90.

³⁸ Hannig 2003. — S. 1548.

³⁹ Jones 2000. — Vol. I. — P. 96 [399].

⁴⁰ Hannig R. Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch (2800–950 v. Chr.). — Mainz, 1995 (далі — Hannig 1995) — S. 1354; Hannig 2003. — S. 1560.

⁴¹ Hannig 2003. — S. 1547.

⁴² Jones 2000. — Vol. I. — Nr. [378].

⁴³ Jones 2000. — Vol. I. — Nr. [384].

⁴⁴ Jones 2000. — Vol. I. — Nr. [385].

⁴⁵ Jones 2000. — Vol. I. — Nr. [386].

⁴⁶ Jones 2000. — Vol. I. — Nr. [395].

⁴⁷ Jones 2000. — Vol. I. — Nr. [415].

⁴⁸ Jones 2000. — Vol. I. — P. 170 [649].

⁴⁹ Jones 2000. — Vol. I. — P. 194–195 [729].

⁵⁰ Jones 2000. — Vol. I. — P. 220 [821].

⁵¹ Roccatti 1982. — P. 86.

⁵² Hannig 2003. — S. 1564.

(7) $\epsilon d-mr W^c-m-hww$ — «розпорядник ному Гарпуна»⁵³. Ном Гарпуна ($W^c-m-hww$) — 7-й ном Нижнього Єгипту. Титул $\epsilon d-mr$, умовним перекладом якого буде «розпорядник каналів», означав урядовця, що очолював окремий відділ центральної адміністрації, або управління певною територією.

(8) $\epsilon d-mr Nt$ — «розпорядник ному Нейт» (4/5-й номи Н.Є.)⁵⁴.

(9) $\epsilon d-mr H3t-m\dot{h}yt$ — «розпорядник ному риби Гатмегіт» (16-й ном Н.Є.)⁵⁵.

(10) $\epsilon d-mr Hwt-ih(w)t$ — «розпорядник (обійстя) Гут-ігут»⁵⁶. $Hwt-ih(w)t$ — назва місцини в 3- номі Н.Є.⁵⁷.

(11) $\epsilon d-mr H3sww$ — «розпорядник ному Тура»⁵⁸. $H3sww$ — Ном дикого бика (тура) — 6-й ном Нижнього Єгипту, зі столицею в місті Ксоїс (Ксоїський ном)⁵⁹.

(12) $\epsilon d-mr H3sww imj-ht$, — «помічник номарха ному Тура»⁶⁰.

(13) $\epsilon d-mr zmit$ — «розпорядник (начальник) пустелі»⁶¹. «Розпорядник пустелі» — це урядовець, який займався організацією експлуатації багатств пустелі та промислами, які можливі в пустелі, в першу чергу організацією мисливства. До розряду правителів областей належав і титул $\epsilon d-mr h3st$ «начальник іноземної території»⁶², — такий статус мали вожді іноземних племен та правителі інших країн, а також єгипетські чиновники, які очолювали управління цими територіями і представляли єгипетську царську владу в цих країнах. Хоча деякі дослідники вважають, що Мечен мав титул $\epsilon d-mr h3st$ — «начальник іноземної землі»⁶³, насправді цей висновок випливає із помилкового читання назви його посади $\epsilon d-mr zmit$ «розпорядник пустелі». Слово $zmit$ — «пустеля» в гробниці Мечена виписане з включенням ієрогліфів, що передають його фонетичне звучання, що не залишає сумнівів щодо способів його розуміння, а титул «керівника мисливців», допомагає окреслити сферу обов'язків цієї служби Мечена.

(14) $\epsilon d-mr Dp$ — «розпорядник міста Деп»⁶⁴. Dp — назва міста Деп (Буто)⁶⁵, місце розташування древньої святині загально єгипетського значення Пер-ну.

(15) $\epsilon d-mr Dpw$ — «розпорядник людей міста Деп»⁶⁶. Dpw — прикметник від топоніма Dp .

⁵³ Jones 2000. — Vol. I. — P. 355–356 [1321].

⁵⁴ Jones 2000. — Vol. I. — P. 356–357 [1324].

⁵⁵ Jones 2000. — Vol. I. — P. 357 [1325].

⁵⁶ Jones 2000. — Vol. I. — P. 357 [1327].

⁵⁷ Hannig 2003. — S. 1565.

⁵⁸ Jones 2000. — Vol. I. — P. 360 [1335].

⁵⁹ Hannig 1995. — S. 1372.

⁶⁰ Jones 2000. — Vol. I. — P. 360 [1335]; Hannig 1995. — S. 1372.

⁶¹ Jones 2000. — Vol. I. — P. 361 [1339].

⁶² Jones 2000. — Vol. I. — P. 360 [1336].

⁶³ Piacentini 2002. — P. 398.

⁶⁴ Jones 2000. — Vol. I. — P. 365 [1348].

⁶⁵ Hannig 2003. — S. 1578.

⁶⁶ Jones 2000. — Vol. I. — P. 365 [1349].

(16) $\epsilon d-mr$...(*Hm/Tr-Hpš* (?)) — «розпорядник ному Стегна»⁶⁷. *Hm/Tr-Hpš *Hpš (*Iw ϵ)* — Хепеш (Іво) (?) — назва 2-го ному Нижнього Єгипту (Летопольського), фонетичне читання слова непевне⁶⁸.

(17) *wn-r* — «той, хто відкриває вуста»⁶⁹, жрецький титул, який часто поєднується з титулом жерця бога Хентіхемі (*hm-ntr Hnty-hm*), однак правильність читання цього титулу у написах досліджуваної гробниці як «prêtre préposé à l'ouverture de la bouche de Khenty-Khemi»⁷⁰ чи «prêtre d'Ounro qui préside à Létopolis»⁷¹, тобто як одного титулу, не підтверджується, оскільки ці титули не завжди виписуються безпосередньо один біля одного. Так, *wn-r* в гробниці Мечена зустрічається в конотації з такими титулами: *hm-ntr Hnty-hm /wn-r/wr md šm ϵ w*, — один раз; *wn-r/ hm-ntr Hnty-hm* — двічі; *wn-r wr md šm ϵ w/ rh nswt* — двічі. Таким чином, щодо титулатури Мечена ми можемо констатувати більш-менш стійку сув'язь двох титулів *wn-r* та *hm-ntr Hnty-hm*, але не зрощення їх до одного титулу.

(18) *wr-md šm ϵ w* — (Най)більший з десяти Півдня (Верхнього Єгипту) (Greatest / great one of the ten of Upper Egypt)⁷². Це один із найвищих титулів провінційної адміністрації, в руках особи, що має цей титул, зосереджувався контроль над південною частиною Єгипту. Альтернативне розуміння було висунуто Н. Страдвігом, який розглядає титул *wr md šm ϵ w* як такий, що пов'язаний з юриспруденцією, або з організацією діяльності писців, які заангажовані в різних підрозділах державної адміністрації⁷³. Цей титул, очевидно був вершиною титулів Мечена, недаремно, він з'являється на тих місцях в декорації гробниці, де єгиптяни зазвичай розміщували найвизначніші титули, в досліджуваній гробниці це, зокрема, барабан входу та нижня поперечина центральної ніші псевдо дверей, одвірки псевдо-дверей, тощо.

(19) *nht hrw m zwnw* (?) *grgyw* — «глашатай і лікар людей — поселенців ному»⁷⁴.

(20) *rh nswt ((i)r(j)-(i)ht nswt)* — титул з умовною назвою «знайомий царя»⁷⁵, ранговий титул, що означав особу, наближену до царя.

(21) *hm-pr* — «слуга дому»⁷⁶. Можливо, цей титул є скороченням від титулу Мечена *hm-pr mwt nswt* «Слуга дому царської матері». Цей титул зустрічається в досліджуваній гробниці один раз на лівій лутці входу, щодо його альтернативного тлумачення, див зноску і.

⁶⁷ Jones 2000. — Vol. I. — P. 361 [1338].

⁶⁸ Hannig 1995. — S. 1374; Hannig 2003. — S. 1569.

⁶⁹ Jones, 2000. — Vol. I. — P. 380 [1410].

⁷⁰ Piacentini 2002. — P. 398.

⁷¹ Baud 1999. — P. 298, 312, 301.

⁷² Jones 2000. — Vol. I. — P. 388–389 [1437].

⁷³ *Strudwick N. The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The Highest Titles and their Holders.* — London, 1985 (далі — Strudwick 1985). — P. 181.

⁷⁴ Jones 2000. — Vol. I. — P. 488 [1824].

⁷⁵ Jones 2000. — Vol. I. — P. 327–328 [1206].

⁷⁶ Jones 2000. — Vol. I. — P. 502 [1879]; Hannig 2003. — S. 801.

(22) *hm-pr mwt nswt* — «слуга дому царської матері»⁷⁷. Очевидно, що царицею-матір'ю була Німаатгеп, про неї див. зноски л нижче.

(23) *hm-ntr Hnty-hm* — жрець бога Хентіхеми⁷⁸, бога (в образі сокола) міста Летополя.

(24) *hk3 h(w)t Imntt Nt* — «управитель полів номів Західного та ному Нейт» (3-й та 4/5-й номи Н.Є.)⁷⁹.

(25) *hk3 h(w)t hry(t)-mdw* — «управитель полів, які під скіпетром»⁸⁰.

(26) *hk3 (niwwt) Pr-wr-s3hw* — «управитель (поселень/селищ) маєтку Пер-ур-сагу»⁸¹. Топонім Пер-ур-сагу — назва маєтку⁸². Перший державний маєток, про який збереглася згадка в джерелах, пов'язаний з іменем першого царя III династії Небка⁸³, систему державних маєтків, що засновувались для забезпечення царського культу, продовжували створювати наступні царі III та IV династій. Назви маєтків давались за назвами топонімів, в яких розташовувалось управління цими маєтками. Під юрисдикцією кожного такого маєтку перебували селища/поселення, що відображено ієрогліфічному написанні їх назв.

(27) *hk3 (niwwt) Pr-wr-s3hw pr-dt* — «управитель (поселень/селищ) маєтку Пер-ур-сагу і дому власного»(?). Д. Джоунс не виділяє цей вираз в окремий титул, лише згадує його в словарній статті, присвяченій титулу *hk3 pr-dt*, який він традиційно (і помилково) розуміє як «управитель заупокійного маєтку»⁸⁴. Оскільки вираз «*pr-dt*» означає «власний дім» (власна садиба, власний (приватний) маєток)⁸⁵, то тлумачення цього виразу має певні складнощі. Оскільки *Pr-wr-s3hw*, це назва державного маєтку, яким керував Мечен, натомість, титул «*hk3 pr-dt*» — «управитель (поселень), що відносяться до приватного господарства», означає людину, яка перебуває у відносинах підлеглості з власником приватного маєтку⁸⁶. Інші згадки про цих «управителів» доби Давнього Царства⁸⁷ показують, що ці люди не займали високого статусу в суспільній ієрархії, і, звісно, не належали до державного управлінського апарату. Тому читання цього титулу у Мечена є проблематичним. Якщо допустити, що Мечен був

⁷⁷ Jones 2000. — Vol. I. — P. 502 [1880]; Hannig 2003. — S. 801.

⁷⁸ Jones 2000. — Vol. I. — P. 568 [2094].

⁷⁹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 664 [2434].

⁸⁰ Jones 2000. — Vol. II. — P. 663-664 [2433].

⁸¹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 665 [2437].

⁸² Hannig 2003. — S. 1551.

⁸³ Valbelle D. Histoire de l'Etat pharaonique. — Paris, 1998 (далі — Valbelle 1998). — P. 45.

⁸⁴ Jones 2000. — Vol. II. — P. 667.

⁸⁵ Перепелкин Ю.Я. Частная собственность в представлении египтян Старого Царства // Палестинский сборник. — Выпуск 16 (79). — Москва–Ленинград, 1966.

⁸⁶ Перепелкин 1966. — С. 40.

⁸⁷ Urk. I. — S. 258; Moussa A.M., Altenmüller H. Das Grab des Nianchchnum und Chnumhotep. — Mainz am Rhein, 1977. — S. 110. — Abb. 15; Kanawati, N. et al. Mereruka and his family. — Pt. III. 1: The Tomb of Mereruka. — Oxford, 2010. — Pl. 72; Davies N. de G. The Rock Tombs of Sheikh Saïd. — London, 1901. — Pl. XVI; El-Khouly A., Kanawati N. Quseir el-Amarna. The Tombs of Pepy-ankh and Khewen-wekh. — Sydney, 1989. — Pl. 41, 44.

управителем приватного маєтку, який розташований в місцевості *Pr-wr-s3hw*, в якій перебував державний маєток з такою ж назвою, то особа, якій цей приватний маєток належав, мала посідати надзвичайно високий статус в суспільстві, найбільш імовірно, це міг бути хтось із царського оточення. За таких умов вірогідним кандидатом на роль високого патрона Мечена, чиїм управителем приватного маєтку він міг бути, буде цариця Німаатгеп.

(28) *hk3 (niwwt) Pr-Šstt* — «управитель (поселень/селищ) маєтку Пер-Шесчет»⁸⁸. Шесчет чи Пер-Шесчет (*Pr-Šstt*) — топонім, назва маєтку⁸⁹.

(29) *hk3 (niwwt) Pr-dsw* — «управитель (поселень/селищ) маєтку Пер-Десу»⁹⁰. Назва маєтку *Pr-dsw (Dsw)*, топонім, який відомий лише з написів в досліджуваній гробниці⁹¹, фонетичне читання запропоноване свого часу Г. Масперо та підтримане Г. Гедіке⁹².

(30) *hk3 Pr-dsw (niwwt) m hry-mdw*, — «управитель поселень/селищ, які перебувають в розпорядженні маєтку Пер-Десу»⁹³. Вираз *m hry-mdw* в даному випадку не є титулом, а адміністративним терміном, що означає «підлеглий», «той що належить до юрисдикції (когось, чогось)», ‘*unterstellt*’⁹⁴.

(31) *hk3 (niwwt) hwt-ʿ3t nt Š-rsy*, — «управитель (поселень/селищ) великого обійстя Південного Озера»⁹⁵. *Š-rsy* — дослівно «Південне озеро», назва Фаюмської оazi⁹⁶.

(32) *hk3 niwwt sp3t (hwt)-Snt hryt-mdw*, (*hk3 niwwt sp3wt hryt mdw hwt-Snt*) — «управитель поселень/селищ та наділів ріллі, які перебувають у віданні обійстя Сенет»⁹⁷. Сенет чи Гут-сенет (**Hwt-Snt*) — топонім, назва маєтку⁹⁸.

(33) *hk3 hwt-ʿ3t* — «управитель великого обійстя»⁹⁹. Перша згадка про цей титул міститься на п’єдесталі статуї Джосера (Caigo CG 6009)¹⁰⁰, і стосується його знаменитого візира Імгетеп (*hry-tp nswt hk3 hwt-ʿ3t*).

(34) *hk3 hwt-ʿ3t ʿh(w)t* — «управитель великого обійстя полів»¹⁰¹.

(35) *hk3 hwt-ʿ3t ʿh(w)t hry-mdw* — «управитель великого обійстя полів, які перебувають під скіпетром»¹⁰². Останній титул швидше за все був розширеним варіантом вказаного вище титулу.

⁸⁸ Jones 2000. — Vol. II. — P. 666 [2438].

⁸⁹ Hannig 2003. — S. 1574.

⁹⁰ Jones 2000. — Vol. II. — P. 666 [2439].

⁹¹ Hannig 2003. — S. 1579.

⁹² Goedicke 1966. — S. 13.

⁹³ Jones 2000. — Vol. II. — P. 666 [2439].

⁹⁴ Hannig 1995. — S. 640.

⁹⁵ ‘Chief of the settlements/towns of the great Estate of the «Southern Lake» (i.e. the Fayum)’ Jones 2000. — Vol. II. — P. 668 [2447].

⁹⁶ Hannig 2003. — S. 1573.

⁹⁷ Jones 2000. — Vol. II. — P. 669 [2449].

⁹⁸ Hannig 2003. — P. 1566.

⁹⁹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 671 [2457].

¹⁰⁰ Valbelle 1998. — P. 45.

¹⁰¹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 672 [2458].

¹⁰² Jones 2000. — Vol. II. — P. 672 [2459].

(36) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Inmtt Nt* — «управитель великого обійстя номів Західного та ному Нейт»¹⁰³.

(37) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Pr-Mr /z3 (?)* — «управитель великого обійстя Пер-мер (Пер-за)»¹⁰⁴. Фонетичне читання назви маєтку непевне.

(38) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Pr-mr/z3 Sp3 (niwwt)* — цей вираз є швидше за все скороченим написанням двох однорідних титулів, *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Pr-mr/z3* та *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Pr-Sp3*.

(39) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Pr-Sp3* — «управитель великого обійстя Пер-сепа»¹⁰⁵. Топонім Пер-сепа — назва державного маєтку¹⁰⁶.

(40) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t (niwwt) Pr-wr-s3ḥ* — «управитель (поселень/селищ) великого обійстя Пер-ур-саг»¹⁰⁷.

(41) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t (niwwt) Msdwt* — «управитель (поселень/селищ) великого обійстя Месджут»¹⁰⁸.

(42) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t (niwwt) H3t-mḥyt* — «управитель (поселень/селищ) великого обійстя ному риби Гатмегіт»¹⁰⁹.

(43) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Hwt-iḥ(w)t*, — «управитель великого обійстя Гут-ігут»¹¹⁰. Д. Джоунс виділяє також титул *ḥk3 ḥwt Hwt-iḥ(w)t*, однак сам зазначає, що цей титул зустрічається лише один раз в титулатурі Мечена, і можливо це некоректне написання титулу *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Hwt-iḥ(w)t*¹¹¹. Гут-ігут — топонім, який імовірно міститься в третьому номі Нижнього Єгипту¹¹².

(44) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Hz-wr* — «управитель великого обійстя Гезур»¹¹³. Гезур (*Hz-wr*) — топонім¹¹⁴.

(45) *ḥk3 (niwwt) ḥwt-ʿ3t Shmw* — «управитель (поселень/селищ) великого обійстя Сехему»¹¹⁵. Сехему (*Shmw*) — топонім, що імовірно розташований в 6 номі Нижнього Єгипту¹¹⁶.

(46) *ḥk3 (niwwt) ḥwt-ʿ3t Štwy (?)* (вар. *ḥk3 ḥwt-ʿ3t Štwy (?)*) — «управитель поселень/селищ великого обійстя Шечуї»¹¹⁷. Шечуї (*Štwy (?)*) — можливий дослівний переклад «Дві гієни», топонім, що міститься в 16 номі Нижнього Єгипту¹¹⁸.

¹⁰³ Jones 2000. — Vol. II. — P. 673 [2463].

¹⁰⁴ Jones 2000. — Vol. II. — P. 673 [2465].

¹⁰⁵ Jones 2000. — Vol. II. — P. 676–677 [2476].

¹⁰⁶ Hannig 2003. — S. 1554.

¹⁰⁷ Jones 2000. — Vol. II. — P. 674 [2467].

¹⁰⁸ Jones 2000. — Vol. II. — P. 674 [2468].

¹⁰⁹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 674 [2469].

¹¹⁰ Jones 2000. — Vol. II. — P. 675 [2471].

¹¹¹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 671 [2471].

¹¹² Hannig 2003. — S. 1565.

¹¹³ Jones 2000. — Vol. II. — P. 677 [2477].

¹¹⁴ Hannig 2003. — S. 1567.

¹¹⁵ Jones 2000. — Vol. II. — P. 677 [2478].

¹¹⁶ Hannig 2003. — S. 1573.

¹¹⁷ Jones 2000. — Vol. II. — P. 677–678 [2480].

¹¹⁸ Hannig 1995. — S. 842, 1390; Hannig 2003. — S. 1574.

(47) *ḥk3 ḥwt-ʿ3t (niwwt) Dp* — «управитель (поселень/селищ) великого обійстя міста Деп»¹¹⁹.

(48) *ḥk3 ḥwt-ntr nt Snfrw Hm/Tr-Hpš* — «управитель храму Снофру ному Стегно»¹²⁰.

(49) *ḥk3 ḥwt (niwwt) Hwni* — «управитель поселень/селищ обійстя Гуні» Д. Джоунс опускає читання імені царя Гуні в цьому титулі, хоча подає точки зору інших дослідників, зокрема альтернативне читання назви маєтку *ḥk3 (niwwt) ḥwt-Hsn* — «управитель (поселень/селищ) обійстя Гесен»¹²¹.

(50) *ḥk3 ḥwt Hw-ni-nsw (Hm/Tr-Hpš)* — «управитель обійстя Гуні-несу ному Стегно»¹²². Читання царського імені в цьому титулі також не беззаперечне, більшість дослідників приймає читання *Hw-ni-Ni-swth* чи *Hw-ni-nsw*¹²³.

(51) *ḥk3 sp3t* — «правитель області», «номарх»¹²⁴.

(52) *ḥpr ʿ3tyw/irtyw-ʿ3 (?)* — «керівник людей аатіу», цей термін, очевидно, мав означати лівійські племена, які перебували на службі у єгиптян, охороняючи західні кордони Єгипту¹²⁵.

(53) *ḥpr wʿbw ... (Hm/Tr-Hpš)*, — «керівник жерців-уабів ному Стегно»¹²⁶.

(54) *ḥrp nw(w)* — «керівник мисливців»¹²⁷.

(55) *z3b nḥt-ḥrw* — «суддя-глашатай», стійка сув'язь двох титулів, титул *nḥt ḥrw*, дослівно «той, який сильний голосом», — урядник, який завідує врожаєм зернових та фруктів¹²⁸.

(56) *z3b ḥry-skr* — «суддя гері-секер» титул, що означає службу нижчого рангу в галузі судочинства¹²⁹, або в галузі охорони порядку, як запропонував розуміти цей титул А.М. Абу-Бакр (judge and chief of police (?))¹³⁰.

(57) *z3b ḥry-skrw H3sww* — Службовець, що належить до галузі судочинства на службі в 6-му номі Нижнього Єгипту¹³¹.

(58) *šḥd-pr ḥry-wdb(w)* — «наглядач відділу чиновників, які завідують жертівними видачами»¹³².

(59) *sšm-ʿ3* — 'Lieder of the land', 'nomarch', «воєвода землі», «правитель області», «номарх» — титул, який використовувався за періоду IV–V династій

¹¹⁹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 678 [2482].

¹²⁰ Jones 2000. — Vol. II. — P. 680 [2489].

¹²¹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 668 [2446].

¹²² Jones 2000. — Vol. II. — P. 681–682 [2492].

¹²³ Jones 2000. — Vol. II. — P. 681–682 [2492]; Hannig 1995. — S. 1366.

¹²⁴ Jones 2000. — Vol. II. — P. 683 [2499].

¹²⁵ Jones 2000. — Vol. II. — P. 703 [2570].

¹²⁶ Jones 2000. — Vol. II. — P. 710–711 [2590].

¹²⁷ Jones 2000. — Vol. II. — P. 721 [2627].

¹²⁸ Jones 2000. — Vol. I. — P. 486 [1818].

¹²⁹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 810 [2960].

¹³⁰ *Abu Bakr A.M. Excavations at Giza. 1949–1950. Cairo, 1953 (далі — Abu Bakr 1953).* — Vol. I. — P. 39, 48. — Fig. 36.

¹³¹ Jones 2000. — Vol. II. — P. 810 [2961].

¹³² Jones 2000. — Vol. II. — P. 926 [3407].

тільки для чиновників номів Верхнього Єгипту, титул часто супроводжувався титулом *ḥk3 sp3t*¹³³.

(60) *tpy zš st df3t* — Старший писець місця харчів (відділу провізії)¹³⁴. Це перша посада Мечена.

Варто зауважити, що існує два способи подавати послідовність у записі титулів у гробниці цього чиновника. Особливий спосіб аранжування титулів, що відображає їх хронологічне акумулювання на лутках входу та на західній стіні, відмітив М. Бо¹³⁵, який зазначив, що така організація радикально відрізняється від традиційної організації титулів в титулатурах чиновників, за принципом котрої спочатку йшли найвищі рангові титули та посади, яка була свого часу досліджена К. Бером¹³⁶. Сукупність титулів в цій гробниці відображає кар'єрне просування Мечена, включаючи різні щаблі та титули, які він послідовно займав в різні періоди свого життя, цей спосіб подачі титулів є коментованою титулатурою, яку М. Бо виділяє як різновид протобіографії, в його термінології — ембріональна біографія¹³⁷.

Але в гробниці є і інший принцип подачі титулів, — це фіксація титулів, які він здобув на піку своєї адміністративної діяльності на найбільш важливих ділянках декору: таким ділянками є архітрав та барабан входу. Тобто, тут присутня в зародку і та традиція аранжування титулів, яку виділив для п'ятої династії К. Бер. Розглядаючи обидва способи викладу послідовності титулатури як компоненти єдиної системи текстово-зображальної програми гробниці, можна підсумувати, що обидва способи організації титулів слугували меті самопредставлення власника гробниці. Спочатку відвідувачі мали дізнатись про вершину кар'єри Мечена, і зрозуміти, що перед ними гробниця видатного чиновника. А потім прочитавши наратив про хронологічну акумуляцію титулів та власності, скласти враження про перебіг подій, що складала каркас просування Мечена кар'єрними щаблями та набуття багатства.

⁶ *Z3b zš* — «суддя писець»¹³⁸. Титули батька Мечена Анупеманха належать до титулів нижчого рангу, що засвідчує, що Мечен не належав до аристократичної та заможної родини, а отже всі його службові досягнення — це результат власних зусиль, які він докладав для виконання своїх службових обов'язків. Ця обставина є дуже цікавою, оскільки, якщо прослідкувати соціальне походження тих власників гробниць, в яких пізніше з'явилися (авто)-біографії, то в значній кількості випадків виявиться, що вони також не належали

¹³³ Jones 2000. — Vol. II. — P. 975 [3605].

¹³⁴ Jones 2000. — Vol. II. — P. 1003 [3714].

¹³⁵ Baud 2005. — P. 93–94, 99.

¹³⁶ Baer K. Rank and Title in the Old Kingdom. The Structure of the Egyptian Administration in the Fifth and Sixth Dynasties. — Chicago, 1960 (далі — Baer 1960). — P. 9, 296–302.

¹³⁷ Baud 2005. — P. 96.

¹³⁸ Jones 2000. — Vol. II. — P. 811 [2964].

до спадкового прошарку вищого чиновництва, а добились свого статусу в адміністративній системі завдяки власним зусиллям¹³⁹.

^в Дослівно «ячменю та емеру», вислів вживається для позначення сукупного поняття «зернові».

^г *Ih(t) nb pr* — «будь-яке майно дому», «будь-яка річ дому», позначення, що приблизно відповідає нашому терміну (рухоме) майно. *Ih(t)* в цьому випадку означає «Sache, Ding; Gabe, Besitz»¹⁴⁰; термін *pr* в документах періоду Давнього Царства вживався для позначення поняття «будинок», «будівля», «дім»¹⁴¹, але не використовувався для позначення терміну «гробниця», відповідно, будь-які спроби вчитати з цього уривку згадку про заупокійний маєток, культ чи володіння батька Мечена є проблематичні¹⁴².

^г *Rmt* — «люди», «робітники»¹⁴³, в цьому терміні вбачають якийсь вид залежних служителів, або рабів, яких батько передав у спадок Мечену. В написі підкреслюється, що батько не передав Мечену ні зернових ні хатнього майна, а тільки «людей» та худобу.

^д *tpy zš st dšz* — старший писець місця харчів (відділу провізії)¹⁴⁴, це перша посада Мечена. Далі розповідається про посади, які він здобував у хронологічній послідовності.

^е Тлумачення вислову *grg grgt* див. у Г. Гедіке¹⁴⁵.

^е Г. Фішер розглядає знак ному риби Гатмегіт і назву поселення, що йде за ним, як атрибутів місця, де містяться земельні наділи, а не як частину титулу, який виписаний в попередній колонці¹⁴⁶. Зважаючи на те, що переносів титулу з однієї колонки в іншу в інших місцях написів з гробниці Мечена не спостерігається, розуміння Г. Фішера видається обґрунтованим.

^ж *Sšht-b3* — Топонім, назва поселення¹⁴⁷. Фонетичне звучання ієрогліфів непевне. В своєму словнику Р. Ганніг приходить до висновку, що назви *Wr-sšh* **Pr-wr-sšh*, **Sšht-b3* є назвами одного й того ж топоніма¹⁴⁸. Назва ному та топонім Сагетба означають місце перебування земельної ділянки, яку успадкував Мечен.

¹³⁹ Шэхаб Эль-Дин Т.М. Автобиография в Древнем Египте в эпоху IV–VIII династий. Диссертация ... канд. ист. наук. — Санкт-Петербург, 1993. — С. 78.

¹⁴⁰ Hannig 2003. — S. 200–201.

¹⁴¹ Mahmoud O. (Käufer und Verkäufer) Einige Bemerkungen über den Kaufvertrag eines Hauses aus der 6. Dynastie // Annales du Service des Antiquités de l'Égypte. — Т. LXXVI, 2000–2001. — Le Caire, 2001. — P. 125–133 (далі — Mahmoud 2001). — P. 129; Hannig 2003. — S. 448, 449.

¹⁴² Contra Goedicke 1970. — S. 7.

¹⁴³ Hannig 2003. — S. 712 {17881}(10).

¹⁴⁴ Jones 2000. — Vol. II. — P. 1003 [3714].

¹⁴⁵ Goedicke 1970. — S. 9.

¹⁴⁶ Fischer 1968. — P. 223.

¹⁴⁷ Hannig 1995. — S. 138.

¹⁴⁸ Hannig 2003. — S. 1551.

³ *stbt* — сечат (арура)¹⁴⁹, єгипетська міра площі, приблизно дорівнює 2756.5 м².

ⁱⁱ Читання цього пасажу викликає дискусії, оскільки нижня частина напису була дописана ієрогліфами трохи меншого розміру, розміщеними настільки щільно, що ускладнює змістовне членування цього тексту на окремі слова та навіть викликає труднощі щодо визначення напрямку читання його як дві частково розщеплені колонки, чи як декілька горизонтальних рядків.

Г. Гедіке запропонував розуміти *sš st dfw* як назву титулу, який мав належати батьку Мечена, а весь абзац — як зміст копії царського указу для Schreiber der Speisenverwaltung та його сина¹⁵⁰. Існує декілька суттєвих заперечень щодо цього читання Г. Гедіке. По-перше, в інших місцях гробниці ніде нема вказівки, що Анопеманх, батько власника гробниці, мав титул «писець місця харчів», бо в тих місцях, де він згадується, він названий «суддя писець Анопеманх», або просто «батько його Анопеманх». Копії царських указів, заправило поміщували в гробницях із повним чи хоча б частковим збереженням формату самого документу¹⁵¹, вони часто мали заголовок, що писався у горизонтальному рядку над колонками, та обернене написання самої назви «указ царя» *wd.t nswt*. У тексті Мечена на початку цього фрагменту стоїть *imj-wd.t* «ті, що (перебувають) в розпорядженні», без слова «царський», і без реверсу. Також розміщення знаків не дозволяє припускати, що там початок має читатись по горизонталі. Окрім того, навряд чи копія царського указу буде починатись із колонок ієрогліфів меншого розміру, ніж основний текст, доточених наприкінці колонки. Поява зменшених знаків тут, схоже, виникла завдяки тому, що текст, який планувалось розмістити в цій колонці, виявився занадто великим, щоб його умістити в ній без зменшення ієрогліфів. Отже він не продовжувався в наступній колонці, яка, очевидно, містила нове речення, не пов'язане безпосередньо із попереднім, що було б дивно, якби царський указ продовжувався в наступних колонках.

На відміну від Г. Гедіке, який пропонує читання цього уривку «з абзацу», у відриві від попередньої верхньої частини першої колонки¹⁵², в роботі Б. Меню та І. Харарі, пропонується розуміти це місце, як продовження розповіді про

¹⁴⁹ Hannig 1995. — S. 1285.

¹⁵⁰ Goedicke 1966. — S. 64.

¹⁵¹ див. документ Раура: *Hassan S. Excavations at Giza. I. (1929–1930). With the collaboration of Foad Boghdady. — Oxford, 1932. — Fig. 13; Allen J.P. Reaver's Accident // Studies in pharaonic religion and society in honour of J. Gwyn Griffiths / ed. by A.B. Lloyd. — London 1992. — P. 18. — Fig. 1; Листи царя до Сенеджеміба: Brovarski E. The Senedjemib Complex. — Part I. The mastabas of Senedjemib Inti (G 2370), Khnumenti (G 2374, and Senedjemib Mehi (G 2378) / Ed. by P. der Manuelian and W.K. Simpson. — Boston, 2001. — Fig. 18–23, 28–33. — Pl. 59–66; Лист царя до Горхуфа: Edel E. Die Felsgräber necropole der Qubbet el-Hawa bei Assuan. — I Abteilung. — Band I. Architektur, Darstellungen, Texte, archäologischer Befund und Funde der Gräber QH 24–QH 34 p. — Paderborn–München–Wien–Zürich, 2008. — S. 654.*

¹⁵² Goedicke 1970. — S. 9–10.

наділення полем, людьми та худобою¹⁵³. Ці дослідники пропонують розуміти організацію напису як такого, що розміщений в дві колонки, які мають позначати розщеплену колонку, а тому, відповідно, зміст кожної з колонок буде частиною складнопідрядного речення. При цьому друга колонка, в свою чергу, розпадається на дві під-колонки. В сумі напис покликаний передати наступний зміст: «Те, що перебуває під наказом, і що записано в місці харчування (відділі провізії): дарування яке здійснене єдиному сину; те, що здобуто за царським документом який йому виданий». Вираз *sš st đḫw* ці автори інтерпретують не як титул батька Мечена «писець місця харчів (відділу провізії)», а як дієприкметник від дієслова *sš* з невизначеним антеседентом, та з еліпсом прислівника *m*, а відповідно *st đḫw* як назву відомства, щось на зразок земельного кадастру¹⁵⁴, відомого із інших джерел також.

В статті М. Бо та Д. Фару¹⁵⁵, запропоновано вважати, що в цьому місці була записана копія заповіту самого Мечена, який передавав у спадок частину майна власному сину, обраному спадкоємцем. Але в такому випадку, залишається незрозумілим, чому «сину єдиному», тобто обраному, передавалась лише частина майна Мечена. Окрім того, як зазначили вже автори статті¹⁵⁶, читання наступного уривку: *ist sw <tp> t3 (?)* — у їх перекладі як: «...alors, qu'il (=Metjen) était (encore) <sur> terre...», є сумнівним. Додамо до цього, що фраза: *<tp> t3* — «(перебувати) на землі», не зустрічається в юридичних текстах цієї епохи для позначення періоду життя особи, в цьому випадку більш доречним було б «*m rdwy.f(y)*» — «(стояти) на своїх ногах», чи «*ḥ hr rdwy.f(y)*» «бути живим, і (стояти) на ногах своїх», які зустрічається в низці документів цієї епохи¹⁵⁷, і навіть далі в тексті самого Мечена. А прислівникова фраза *tp t3*, чи похідні від неї субстантивовані прикметники *tpy-t3* «той, що на землі» — вживається в релігійних фрагментах, заправило у значенні: «ті, що будуть існувати на землі», «нащадки».

Найбільш імовірно, що в цьому написі Мечена говориться про заповідання чи дарування (вжито термін, що дослівно означає «розпорядження» чи «наказ» — *wd.t*) земельних ділянок, факт чого був посвідчений царським документом. Імовірно, що цей фрагмент тексту говорить про заснування нового поселення в номі Гатмегіт Меченом, із того майна, яке подароване батьком, а не про винагородження ним власного сина. Також навряд чи в цьому уривку варто вбачати дарування царем земельної ділянки чи якоїсь власності. Посвідчення царським документом волі приватної особи щодо розпорядження власною земельною ділянкою, було необхідним для визнання юридичної чинності самого факту переходу власницьких прав чи прав володіння на об'єкт власності, оскільки цар

¹⁵³ Menu B., Harari I. La notion de propriété privée dans l'ancien Empire Egyptien // Cahier de Recherches de l'Institut de Papirologie et d'Égyptologie de Lille. Etudes sur le Soudan anciens 2 (CRIPEL). — № 2. — Lille, 1974 (далі — Menu, Harari 1974). — P. 134–137.

¹⁵⁴ Menu, Harari 1974. — P. 136.

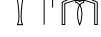
¹⁵⁵ Baud M., Farout D. 2001. P. 46–47.

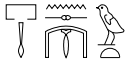
¹⁵⁶ Baud M., Farout D. 2001. P. 47, note 22.

¹⁵⁷ Hannig 2003. S. 736–737 {46341}, {47914}.

вважався верховним власником землі, і без його згоди сама трансакція була неможлива. Такі ж царські документи, які підтверджували царську згоду на трансакцію земельної власності від «численних царських людей» до Мечена, а також від матері Мечена до її спадкоємців, згадані в тексті нижче.

ⁱ «so lange er auf sienen Beinen ist», d.h. auf Lebenszeit». Пояснення див. у Г. Гедіке¹⁵⁸.

ⁱ Ієрогліфи, які слідують після назв номів: (напрямок читання в оригіналі ←↓), традиційно читаються як назва титулу Мечена *ḥm-pr* «слуга дому», але автор цього дослідження слідує читанню Т. Логана, згідно якого ці ієрогліфи варто читати не як назву посади та незрозуміле *snf*, яке за ними йде, а як формулу жертвопринесень виходу голосом¹⁵⁹. Це непорозуміння з **snf* та *zh* пояснювалось Г. Гедіке з допомогою припущення про існування ніде більше не зафіксованого дієслова **s*, яке мало значити щось на зразок «наділяти», «нагороджувати», розуміючи весь вираз як, «der Diener (meines) Hauses, der (meine ?) Halle versorgte»¹⁶⁰. Але існування подібної дієслівної форми, як зазначалось, не підтверджується джерелами. Окрім того, поява першої особи однини в цьому словосполученні з апеляцією до того, що це мовиться від імені царя, який оголошує Мечена слугою свого «дому», тобто, царського господарства, та «забезпеченням із палати/кухні моєї», і на підставі цього наділяє його культ жертвними передачами з заупокійного маєтку царської матері, теж мало ймовірно в цьому випадку. Адже тут пряма мова царя, яка можлива в копіях царських указів, вклинюється у повідомлення про заснування поселень. На додачу, на стіні справа від входу, над фігурою жерця уті, що здійснює обряд, є ієрогліфи,

що майже повністю відтворюють фразу з **snf* та *zh* (напрямок читання в оригіналі ←↓). Трактувати цей напис можливо лише як: *prj ḥrw n zh wtj* «жертвопринесення виходу голосом (із) шатра. Жрець-уті.» Тут же розміщено зображення того що називали терміном *zh*, — це намет, під яким сидить на стільці Мечен. Цим терміном позначали певний вид тимчасових будівель, які споруджувались для бальзамування та здійснення поховальних ритуалів, і які були пов'язані з богом Анубісом, чийм жерцем був уті¹⁶¹. Цим же терміном позначають тимчасовий намет, під яким велося приготування їжі та їстівних пожертв для здійснення культу. Таким чином, пропонується наступне розуміння цих знаків на лівій лутці входу — як *prj ḥrw sn (n).f zh* «(для) здійснення (жертвопринесення) виходу голосом ними (для) нього (із) шатра», трактуючи

¹⁵⁸ Goedicke 1970. — S. 11.

¹⁵⁹ Logan 2000. — P. 51.

¹⁶⁰ Goedicke 1970. — S. 9.

¹⁶¹ Большаков 2006. — С. 192–193.

знак U36 *hm* як помилкове написання знаку P8 *hrw*, а присутність лише

одного ієрогліфа , що зображає лінію води, як гаплографію.

В досліджуваній гробниці зустрічається жертвна формула у найбільш ранньому її варіанті¹⁶², в яку включено лише ім'я бога Анубіса як подателя жертв, оминаючи царя. Зокрема, на стіні сердабу гробниці є напис, де говориться про жертвопринесення що надходять із поселень власних: «*hꜣtp dj Inpw hntj t3 dsr prj-hrw im in niwwt.f nb m wig rkh dhwtit, tp 3bd, tp smdt, tp 10, rꜥ nb n twt*» «Жертва, яку дає Анубіс, той, хто очолює священну землю, щоб здійснювались жертвопринесення виходу голосом із поселень його всіх, для нього на свято уіг, рекех, Тотове свято, святкування початку місяця, початку середини місяця та початку декади, і кожного дня для статуї». Згідно А.О. Большакова¹⁶³, державне матеріальне забезпечення приватних культів запровадив цар Хуфу, саме тоді в жертвних формулах з'явилась поправка «жертва, яку дає цар та Анубіс». В гробниці Мечена ця правка ще відсутня, і скрізь акцентується увага саме на тому, що він сам купив землі, та пожертви до його каплиці надходять із його (власних) поселень. Не зважаючи на це, очевидно, що сама гробниця для цього чиновника була побудована за наказом царя Снофру, і вочевидь, цей цар забезпечив також її культ, адже сам Мечен не мав маєтків в межах Мемфіського ному, а транспортування пожертв із його маєтків на великі відстані проблематичне¹⁶⁴.

ⁱⁱ *inj ..r isw* «Придбати ... за відшкодування», відповідає терміну «купити». Згадка про придбання земель у несутію зустрічається в двох місцях в досліджуваній гробниці: на лівій лутці входу та на західній стіні над псевдо-дверима. У написі на західній стіні було пропущено прийменник г. В. Меню та І. Харарі інтерпретують ці два пасажі як такі, що говорять про надбання землі разом з продуктами, які виробляють несутію, трактуючи категорію селян-несутію як підневільне населення, яке передавалось разом із землями¹⁶⁵. Але у випадку тлумачення цього місця як передання землі разом із селянами, вживання прислівника *hr* для сполучення однорідних членів речення пояснити стає проблематично, адже в інших написах з цієї гробниці в цьому випадку вживається або *hnꜥ* або *ist*. В той же час, у пам'ятці, яка фіксує купівлю будинку часів VI династії, прийменник *hr* однозначно вживається саме для введення доповнення, що позначає ту особу, у кого купили будинок: «*dd.f in.n.(j) pr pn r isw hr zš Tntj*» «Сказав він: я придбав цей дім за відшкодування у писця Ченті»¹⁶⁶.

^k *Nswtjw* (**swtjw*) — несутію, вільні селяни, які могли розпоряджатися своїми полями, фонетичне читання терміну непевне¹⁶⁷. Традиційно, цей термін співвідносять із категорією селян, які називаються βασιλικῶι γεωργοῖι в документах

¹⁶² Большаков 2006. — С. 191–193.

¹⁶³ Большаков 2006. — С. 189, 193.

¹⁶⁴ Большаков 2011. — С. 27.

¹⁶⁵ Menu, Harari 1974. — P. 138, 140.

¹⁶⁶ Urk. I. — S. 157; Goedicke 1970. — Taf. XVI; Mahmoud 2001. — Fig. 1.

¹⁶⁷ Hannig 2003. — S. 661 {16490}.

епохи Птолемеїв¹⁶⁸, але в цьому разі йдеться про соціальну верству іншої історичної епохи, яка мала суспільну структуру, відмінну від тої, яка побутувала за Давнього Царства. Якщо між *nswtjw* (**swtjw*) Давнього Царства, *hmw nswt* Середнього Царства та «царськими землеробами» Птолемеїв і була якась історична спадковість, існування якої можна припустити з семантики назви — «царські», навряд чи можна вважати, що соціальний статус цих верств був рівнозначний.

Окрім написів з гробниці Мечена цей термін відомий ще з декількох джерел, в тому числі з документа часів кінця Давнього Царства — початку Першого перехідного періоду — це Коптський декрет одного з наступників Пепі II Неферкара Cairo Museum E. 41892, в якому зокрема говориться про *nswtjw*, які мають стосунок до дому шена, що перебуває під контролем адресата, якому звернуто послання-декрет: [...] *irr nswtjw n pr šnꜥ pn hrj hrj*.¹⁶⁹ Нажаль, лакуна, яка займає приблизно вісім умовних квадратів, робить непевним розуміння, яка саме дієслівна форма міститься під записом «*irr*» «робити», але сам термін із розгорнутим означенням можна трактувати як «люди несуть цього дому шена, який під його контролем». Окрім того, джерела цієї історичної доби фіксують два титули: *imj-r3 nswtjw* — «начальник людей несутьі»¹⁷⁰ та *imj-r3 nswtjw T3-wr, W3dt* — «начальник людей несутьі VIII та X номів Верхнього Єгипту»¹⁷¹. Всі ці джерела дозволяють констатувати, що люди несутьі — це суспільна верства вільного населення, організованого в певні колективи, на чолі яких стояли начальники; ця суспільна верства отримувала пайки з державних закладів шена, та володіла землями, і напевне, не була включена до системи державних мастків, оскільки управління ними виділялось із управління маєтками, що відображено саме у існуванні титулів їх начальників.

¹ *Nj-m3ꜥt-hp* [I] — цариця, та мати царя, яку вважають дружиною Хасехемуй (останній цар II династії) і матір'ю Джосера, або можливо, дружиною Джосера¹⁷². Із її заупокійного храму надходили пожертви для поминальної каплиці Мечена. Як впливає з титулів Мечена, він був слугою дому царської матері, тобто чиновником, зайнятим в управлінні її маєтком, чи установою, пов'язаною з її заупокійним культом.

^м *Mh* — «лікоть», єгипетська міра довжини, приблизно рівна 52.5 см¹⁷³.

^н Йдеться про імена селян несутьі, на землях, куплених у них, було облаштовано садибу Мечена¹⁷⁴. Як зазначалось вище, факт передачі власницьких прав на землю мав посвідчуватись царським документом.

^о *h3* — «ха»¹⁷⁵, єгипетська міра площі, приблизно рівна 275.62 м².

¹⁶⁸ Goedicke 1970. — S. 14.

¹⁶⁹ Urk. I. — S. 295; Schenkel W. Memphis, Herakleopolis, Theben. — Wiesbaden, 1968. — S. 14.

¹⁷⁰ Jones 2000. — Vol. I. — P. 156 [603].

¹⁷¹ Jones 2000. — Vol. I. — P. 156–157 [604].

¹⁷² Baud 1999. — P. 477–478 [98].

¹⁷³ Hannig 1995. — S. 1285.

¹⁷⁴ Logan 2000. — P. 51.

¹⁷⁵ Hannig 1995. — S. 1286.

ⁿ *t3* — «та»¹⁷⁶, єгипетська міра площі, приблизно рівна 27.565 м².

^p В тексті названі два поселення: Ії-мер-ес та Іат-Собек, а двічі названий термін *Mtn-grg(t)* є позначенням певного різновиду поселення¹⁷⁷. М. Бо¹⁷⁸, виходячи із традиційного розуміння, вважає, що в цьому місці мовиться про заснування «заупокійних маєтків», але, «заупокійні маєтки» насправді були частиною власного господарства єгипетського чиновника¹⁷⁹; окрім того, як зазначив А.О. Большаков, всі маєтки Мечена були розташовані не в Мемфському номі¹⁸⁰, що робить їх функціонування як «заупокійних маєтків», проблематичним. Тому ці рядки описують заснування власного маєтку, побудову дому та облаштування виноградника, тощо.

^c Під іменем Мечена можна помітити знаки, які дозволяють трактувати це місце, не просто як власне ім'я, а як термін для позначення різновиду поселення: *Mtn-grg (?)*. Знизу під цими знаками зображено трьох дароносців, кожен з яких, очевидно, зображає поселення, бо супроводжується знаком, який можна ототожнити зі знаком *niwt* «поселення/селище». Цілком можливо, що ця композиція покликана візуально зображати ті новозасновані поселення, які окреслені терміном *Mtn-grg(t)*, але тут не вписані власні назви маєтків, як зазначає А.О. Большаков, йдеться радше про фікцію гробничного світу¹⁸¹.

^t Позначення «заповіт» використовуються для поняття *imyt-pr*, значення та функція якого були розкриті в статті Т. Логана¹⁸². Оскільки в цьому реченні повідомляється про «*[i]r[j]. [s?] imyt-pr imj n msw*» «(коли)[вона зробила] заповіт стосовно них для дітей», ймовірно, Мечен успадкував ці поля разом зі своїми братами та сестрами. Інше розуміння всього фрагменту запропонував М. Бо, який вважає, що йдеться про дарування Меченом своїй матері частини маєтків разом із певними сервітутними обмеженнями для забезпечення її заупокійного культу¹⁸³. Але це стає проблематичним під кутом зору на «заупокійні маєтки» як складник всього господарства чиновника. Тому автор цього дослідження зупинилась на традиційному читанні та розумінні цього абзацу, не заперечуючи проти того, що граматичний стрій цього абзацу вартий окремого надзвичайно ретельного вивчення.

^y (*w*)*dj hr.sn n nswt st nb* — дослівно «поставлено під них за царським документом (царською грамотою) кожне місце».

¹⁷⁶ Hannig 1995. — S. 1286.

¹⁷⁷ Menu, Narari 1974. — P. 137.

¹⁷⁸ Baud 2005. — P. 103.

¹⁷⁹ Романова Е.А. Частная гробница как Totenstiftung (период Древнего царства) // Труды Государственного Эрмитажа: [Т.] 55: Петербургские египтологические чтения 2009–2010: памяти Светланы Измайловны Ходжаш, памяти Александра Серафимовича Четверухина: доклады / Государственный Эрмитаж. — Санкт-Петербург, 2011. — С. 227–237.

¹⁸⁰ Большаков 2011. — С. 27.

¹⁸¹ Большаков 2011. — С. 27.

¹⁸² Logan 2000. — P. 49–73.

¹⁸³ Baud M., Farout D. 2001. — P. 44–45.

Ф Розуміння цього уривку викликає певні складнощі, оскільки у виразі *dj n.f 3ht st3t 12 hn^c ms(w).f* не виписано детермінативи чоловіка та жінки, як це зазвичай робиться в слові, що позначає сукупне поняття «діти», і хоча знизу ще залишається трохи місця до краю обмежуючої лінії, присвійний займенник-суфікс *f* прямо йде за ієрогліфом *ms*. Це дозволяє Б. Меню та І. Харарі робити висновок, що в цьому випадку йдеться не про поняття «діти», а про субстантивованій дієприкметник від дієслова *ms* зі значенням «виробляти», «створювати», розуміючи на цій підставі весь уривок як «землі 12 сечат разом з тим, що вони постачають»¹⁸⁴. Але таке значення дієслова *ms* не зафіксовано в джерелах Давнього Царства, і тому варто повернутися до традиційного читання. В цьому уривку йдеться про те, що Мечену надавались земельні ділянки разом з посадою, як посадова власність у спадкове володіння: «разом з дітьми». Можна вказати, що на лівій лутці, як уже відмічалось, йому ж надавалась посада начальника доручень/експедицій ному Нейт та Західного ному у довічне користування: «поки він буде на ногах своїх», але, права саме на цю посаду, імовірно, не передавались його дітям, принаймні, в тому місці це не обговорюється.

Чи можна назвати ці написи (авто)-біографією? Якщо виходити з того, де вони розміщені, то, безперечно, це так і є, бо фасад та лутки входу, а також західна стіна і псевдодвері є тими місцями, на яких в Давньому Царстві, і пізніше, поміщали ті текст, які єгиптологічна традиція називає (авто)-біографіями. В дослідженні Н. Клот, на широкому документальному матеріалі було показано, що тексти (авто)-біографічного змісту доби Давнього Царства розміщувались переважно на архітектурних деталях фасаду (архітрав, бокові стіни фасаду, псевдодвері, що поміщені на фасаді) та на лутках входу, а в середині каплиці таким місцем їх переважного розміщення були псевдодвері¹⁸⁵.

З іншого боку, якщо проаналізувати композиційну побудову текстів з цієї гробниці, то виявиться, що їм бракує деяких характерних складників автобіографічного тексту, що дозволяє окремим дослідникам вважати, що написи Мечена не є біографією. Зокрема, варто вказати, що ці написи не мають таких примітних ознак, як вступна фраза: «говорить він», чи «який говорить»; не мають також похвальних фраз, чи висловів, в яких би оспівувались чесноти власника гробниці, ані звернень до живих. Тому Н. Клот услід за Г. Гедіке та К. Гедекен, в роботах яких була висунута думка, що ці написи є копіями документів правового характеру, які Мечен розмістив в своїй гробниці, не включила гробницю Мечена до корпусу аналізованих джерел¹⁸⁶.

Г. Гедіке вважає, що написи Мечена — це копії чотирьох документів правового характеру, які цей чиновник наказав зобразити на стінах каплиці, і які мали засвідчувати правовий статус гробниці¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Menu, Harari 1974. — P. 141.

¹⁸⁵ Kloth N. Die (auto)-biographischen Inschriften des ägyptischen Alten Reiches: Untersuchungen zu Phraseologie und Entwicklung. — Hamburg, 2002 (далі — Kloth 2002). — S. 248–249.

¹⁸⁶ Kloth 2002. — S. 51–52.

¹⁸⁷ Goedicke 1970. — S. 105–119.

Як зазначає М. Бо написи Мечена є біографією у формі титулатури як за форматом так і за змістом¹⁸⁸. Якщо розглядати їх саме як частину більш складної структури, якою є масив тексту, розмішеного на площині однієї стіни, то стає очевидним, що тексти правового характеру були включені разом з титулами Мечена та іншими фрагментами, що відображають певні сюжети, а також з так званими титулами Мечена не хаотично, а в певній послідовності до цієї структури. Зокрема послідовність написів на правій лутці входу є наступною:

1 колонка тексту — правовий заповіт батька.

2–10 колонки тексту — призначення по службі і титули.

11 колонка тексту — заснування поселень.

12 колонка тексту — ім'я.

Послідовність написів на лівій лутці входу:

1 колонка — титули.

2 колонка — набуття власності через заповіт.

3 колонка — посвята в сан.

4 колонка — заснування поселень.

5 колонка — придбання земель.

6 колонка — повідомлення про приєднання заупокійного культу до кругових жертв.

7–10 колонки — побудова дому та облаштування садиби.

11 колонка — перелік селищ.

12 колонка — ім'я.

Послідовність написів на західній стіні:

1–12 колонки — титули.

13 колонка — купівля землі.

14–16 колонки — успадкування землі від матері.

17 колонка — наділення посадовою власністю.

Якщо розглянути сюжети, які описані в тексті, що аналізується, то виявиться, що значну частку цих написів становлять переліки титулів, але разом з тим, тут присутні пасажі наративного характеру, в яких розповідається про події, які Мечен вважав важливими і такими, що підлягають увічненню на стінах заупокійного покою. Це повідомлення про його просування по службовій драбині, про те, що він зміг самостійно створити велике власне господарство та про джерело, звідки він отримав свої статки, а також про те, що його гробниця була включена до циклу кругообігу пожертв. Всі ці сюжети є притаманними для автобіографічних написів, і перегукуються з тими висловами, які з'явилися пізніше і в яких повідомлялось про створення гробниці за милістю царя чи із власного майна із «правильного майна»¹⁸⁹, як і вислови, в яких повідомлялось про кар'єру людини.

¹⁸⁸ Baud 2005. — P. 99.

¹⁸⁹ Романова О.О. Добродісна людина в Стародавньому Єгипті за автобіографічними текстами від Давнього до Середнього Царства. — Київ, Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ, 2011. — С. 81–83.

Окрім того, окремі сюжети включені до його розповіді зовсім не хаотично, тут проглядається спроба вибудувати їх у певній логічній послідовності, і ця послідовність має хронологічний характер. Зокрема, починаються ці написи від повідомлення про наділення Мечена майном, яке здійснив його батько, події, що знаменує початок дорослого життя Мечена. Далі майже вся права лутка була зайнята колонками, в яких здійснена фіксація його просування по службі через запис титулів, потім йде сюжет про заснування поселень. На лівій лутці переважають сюжети про створення власного господарства, побудову дому, облаштування саду, придбання земель, а також про забезпечення власного заупокійного культу. Оскільки в стародавньому Єгипті статки людини прямо залежали від її посади та місця в державній ієрархічній драбині, то, відповідно, цілком логічними виявляються така побудова розповіді цього чиновник про себе, коли спочатку говориться про його службу, а потім про власні матеріальні блага, які він здобув саме через виконання своїх службових обов'язків. Вершиною досягнень людини в стародавньому Єгипті і найважливішою справою, яку вона мала звершити за життя, була побудова гробниці, тому фраза про забезпечення власного культу через надходження пожертв із храму царської матері в прикінцевих рядках його оповіді видається цілком доречною.

Зауважимо, що самі переліки титулів є характерним елементом автобіографії Давнього Царства. Перелік титулів особи, яка характеризується, часто наводився на початку (авто)-біографії, тому присутність титулів в написах гробниці Мечена дає підстави для того, щоб відносити їх до (авто)-біографій. Більше того, написи на лутках гробничної каплиці Мечена не є простим переліком титулів, вони розпочинаються із фрази про майно, яке успадкував цей чиновник від батька, а далі слідує не просто переліки титулів, а саме фрази, кожна з яких оповідає про здобуття наступного щаблю кар'єрного зростання. Ці речення побудовані за таким принципом: «поставили його...» «призначили його...», і далі назва посади та/чи рангу який здобув Мечен. Як вже зазначалось, перелік цих титулів, або, висловлюючись більш точно, фраз, в яких йдеться про призначення на певні посади, починається від титулів найнижчого рангу, і прямує до титулів вищого рангу. Такий порядок розміщення титулів відрізняється від сталого порядку титулів в титулатурах чиновників, згідно якого спочатку наводились найважливіші титули, що відображають найвищі ранги, звання та посади, який характерний для другої половини п'ятої династії¹⁹⁰.

Написи на лутках не є просто переліком титулів Мечена, перед нами перша спроба витворити розповідь про рух по службі, це дозволяє вважати, що написи Мечена є найпершим зразком «подієвої» біографії, і показують нам спробу перейти від фіксації факту до оповіді про факт, тобто вони є першою спробою створити оповідь про себе, і для цього підібрати необхідні вислови, які б мали певним чином охарактеризувати особу Мечена. Поряд з тим, оскільки оповідь за своєю природою належить до літератури в широкому значенні, то написи Мечена можна розглядати як спробу створення певного літературного твору. Пошуки вираження особи через текстову оповідь про неї є разом з тим ще й

¹⁹⁰ Baer 1960. — P. 9, 296–302; Strudwick 1985. — P. 337.

пошуками літературного оформлення думки. Звичайно, очікувати, що ці спроби відразу виллються в літературний шедевр, не варто, але необхідно зауважити, що по-суті всі основні сюжети (топоси), які присутні в подальшій біографії, хай і в зародковому стані їх літературного оформлення, вже є у написах Мечена.

Як правило, автобіографії могли починатись із формули пожертв «*htp dj nswt*», або включати її як структурний елемент текстів цього жанру. Як вже зазначалось, в гробниці Мечена така формула присутня у найбільш ранньому її варіанті, це чи не найперше джерело, яке її фіксує¹⁹¹. Якщо подивиться на розміщення біографічних пасажів, то виявиться, що вони починаються від правого кута правого бокового нефу, і для відвідувача, який не заходить у цей відділ нефу, а стоїть в центральній частині «перехрестя», візуально розміщені поряд із зображенням на стіні, за якою міститься сердаб, і на якій написана формула пожертв. Окрім того, на східній стіні правого нефу розміщено фігуру господаря із жерцями перед ним та короткою жертвовною формулою, яка відкриває список пожертв. І відразу за рогом від цього зображення і починається біографія Мечена. Таким чином, початок розповіді про кар'єру цього чиновника перебуває неподалік від двох записів жертвовної формули.

Варто вказати, що час появи (авто)-біографії як явища датується п'ятою династією, в той час, як тексти Мечена — це початок IV династії. Ми не можемо назвати їх (авто)-біографією в строгому сенсі, зокрема, чере те, що надписи в цій каплиці оформлені від третьої особи однини, а не від першої, як це звично для автобіографій. Але ці написи є предтечею біографічних текстів, першим зразком того жанру, який згодом оформиться як житіє, прото-біографією. Цей термін вживається для охоплення таких понять як написи про побудову гробниць, винагородження майстрів, які їх будували, застереження проти руйнівників гробниць, звернення до живих, перехожих та жерців, — які ще не є давньоєгипетськими автобіографіями, але сукупністю висловів, які потім увійшли до єгипетської автобіографії як її компоненти. Подібні прото-біографії трапляються в гробницях IV та V династій, і в них можна спостерігати пошуки способів переходу від самовираження особистості через фіксацію титулів та інших фактів, які передають status quo, до само-представлення, через створення оповіді при певні події чи факти. Ці пошуки цілком вкладаються в магістральний напрямок прото-біографії і подальшої ідеальної та подієвої автобіографії. Основою сюжетної канви (авто)-біографії була досягнення в службовому просуванні та досягнення вершини життєвого успіху людини, що виражається в побудові гробниці. Тому можна вважати, що текст Мечена — це найбільш ранній зразок протобіографії, і відсутність в ному окремих ознак, що притаманні для розвиненої (авто)-біографії, пояснюється саме раннім часом створення цього тексту.

¹⁹¹ Большаков 2006. — С. 191–192.

НАДПИСИ ИЗ ГРОБНИЦЫ МЕЧЕНА В КОНТЕКСТЕ ЕГИПЕТСКИХ (АВТО)-БИОГРАФИЧЕСКИХ СОЧИНЕНИЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ИСТОРИИ НАЧАЛА IV ДИНАСТИИ

Романова Елена (кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела Классического Востока Института востоковедения им. А.Ю. Крымского, olenaromanova@yahoo.com)

В статье представлен перевод биографических надписей Мечена из саккарской гробницы (Saqqara tomb LS 6) с древнеегипетского на украинский в сопровождении комментариев. Исследуется проблема определения надписей Мечена как первого образца древнеегипетской биографии, вместе с тем исследуются проблемы титулатуры Мечена.

Ключевые слова: древнеегипетская (авто)-биография, надписи Мечена, Древнее царство.

INSCRIPTIONS FROM THE TOMB OF METJEN IN THE CONTEXT OF EGYPTIAN (AUTO)-BIOGRAPHIES AND SOCIAL HISTORY OF THE BEGINNING OF IV DYNASTY

Romanova Olena (Ph.D, A. Yu. Krymskiy Institute of Oriental Studies of NAS of Ukraine, Senior Research Fellow, olenaromanova@yahoo.com)

The article contains the translation of the biographical inscriptions of Mtn (Saqqara tomb LS 6) from the Ancient Egyptian into the Ukrainian supplied with commentary. The problem of attribution of the Metjen's inscriptions as a pattern of the Egyptian biography and the problems which were posed by titlature of Metjen are discussed in the paper.

Keywords: Ancient Egyptian (auto)-biography, inscriptions of Mtn, Old Kingdom.